

UDK 316.347(497.5)
316.7(497.5)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 29. 02. 2011.
Prihvaćeno: 13. 04. 2011.

Milan MESIĆ

*Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za sociologiju
milan.mesic1@zg.htnet.hr*

Dragan BAGIĆ

*Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za sociologiju
dbagic@ffzg.hr*

Stavovi hrvatskih građana prema kulturnim različitostima

SAŽETAK

Članak se temelji na dijelu rezultata reprezentativnoga nacionalnog ispitivanja stavova hrvatskih građana o kulturnim različitostima u hrvatskome društvu. Terensko anketiranje provedeno je metodom osobnog intervjua u kućanstvu ispitanika, u okviru omnibus istraživanja. Pod kulturnim različitostima autori misle na nacionalne manjine i vjerske zajednice. U tom smislu Hrvatska je, poput većine zemalja suvremenoga svijeta, kulturno heterogena politička zajednica. Stoga će odnos njezinih građana prema kulturnim i drugim različitostima postajati sve važnija društveno-politička i znanstvena tema, a autori se nadaju da će njihovo istraživanje pomoći senzibiliziranju javnosti u tom smislu. Pokazalo se, neočekivano, da hrvatski građani zapravo pružaju nešto manji »otpor multikulturalnom društvu« (što mjeri Eurobarometar), jer se ukupno tek osam posto izjasnilo da je to loše ili jako loše za zemlju. Naime gotovo svaki četvrti (23%) Europljanin nije suglasan s tvrdnjom da ljudi različitoga etničkoga ili kulturnoga podrijetla obogaćuju njihovu zemlju. Čak i u odnosu prema Europskoj uniji hrvatski ispitanici iskazuju umjereni optimizam, jer ih nešto manje (42%) od komparativnoga europskog prosjeka (48%) smatra da ulazak u Europsku uniju ugrožava nacionalni kulturni identitet. Utjecaj ili izostanak utjecaja sociodemografskih obilježja ispitanika dijelom se poklapa s trendovima sličnih istraživanja, primjerice u Nizozemskoj. U ovom istraživanju samo su se tri pokazala statistički značajnim prediktorom rezultata na skali kulturne isključivosti: spol, stupanj religioznosti i nacionalna pripadnost. Valja istaknuti da dob nije djelovala u očekivanom smjeru, kao što je to utvrđeno u velikim svjetskim komparativnim ispitivanjima, naime da mladi u pravilu iskazuju veće prihvatanje kulturnih (i drugih) različitosti u svojim društvima, što autori smatraju zabrinjavajućim.

KLJUČNE RIJEČI: različitosti, kulturne različitosti, razlike, nacionalne manjine, Hrvatska, pozitivna diskriminacija, stavovi

POJAM (KULTURNIH) RAZLIČITOSTI

»Različitost« (*diversity*) može izražavati brojne aspekte razlika među ljudima, koji mogu uključiti rod, dob, mjesto rođenja, etničnost, kulturu, obrazovanje, fizičke sposobnosti, društvenu klasu, religiju, seksualnu orijentaciju, jezik, mjesto stanovanja, državljanski status, političku ideologiju te osobni stil i obilježja.¹ Mada postoje potencijalno beskonačni aspekti različitosti, nisu svi nužno izraženi kroz (političku) mobilizaciju ili borbu za raspodjelu resursa u društvu (Abu-Laban i Gabriel, 2002: 13, 23). Ostaje nejasno koji se kriteriji traže da bi se neka razlika u društvu prihvatila (priznala) kao relevantna u društvenim odnosima, primjerice što se treba ispuniti da bi pušenje bilo priznato (različitim) društvenim odnosom. Je li dovoljna diskriminacija toga ponašanja, pita se Davina Cooper (2004: 23). U feminističkoj literaturi postavljeno je u tom smislu (retoričko) pitanje: koju razliku čini neka razlika u odnosima moći? Zapravo se pojam »različitosti« u teoriji, istraživanjima i javnom diskursu upravo koristi za razlike koje su se konstituirale u smislu posebnih *grupnih* identiteta. U liberalnim demokratskim društvima, uz historijske etničke, vjerske i jezične manjine, javno priznanje stekle su i nove imigrantske etničke i vjerske zajednice, ali i grupe formirane oko deprivilegiranoga rodnoga, tjelesnoga i seksualnoga identiteta.

Peter Wood (2003: 23–24) povlači distinkciju između dva pojma različitosti. Različitost I odnosi se na stvarno postojanje raznih rasnih i etničkih grupa u nekom društvu (autor ima u vidu američko), a Različitost II pitanje je normativnoga pristupa, ideala i vizije kulturno različitoga društva i skladnoga međuodnosa njegovih dijelova.

Giani Matteo (2001: 222, 226–227) predlaže da se pojam različitosti upotrebljava u užem i širem smislu. Pod uskim značenjem misli se uglavnom na kulturno uvjetovane različitosti, pri čemu je kultura određena u antropološkom smislu »guste« (*thick*) kulture, ili čak u još rigoroznijem određenju »socijetalne kulture« (Kymlicka, 2003: 113). Vjerojatno se svi istraživači slažu barem u tome da su kulturno različita (multikulturalna) društva ona u čiji sastav ulaze etničke, rasne, vjerske i/ili jezične manjine. Za razliku od te uže definicije kulturnih različitosti, šire shvaćanje različitosti odnosi se i na grupe koje ne formiraju socijetalnu kulturu, no čiji članovi dijele neka obilježja s obzirom na vrednote, životne stilove i interese, zbog kojih razvijaju poseban grupni identitet ili ih drugi doživljavaju kao posebnu grupu. To šire shvaćanje multikulturalnosti (a onda i multikulturalizma) uglavnom je rašireno u SAD-u.

¹ Rad i istraživanje nastali su u okviru projekta Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa »Multikulturalizam – politike i novi društveni pokreti« – 1301180.

Različitosti ukorijenjene u kulturi i (p)održavane kulturom jedino su relevantne za problematiku multikulturalizma, za teoretičare multikulturalizma kao što su W. Kymlicka i B. Parekh. To dakle nisu bilo kakve razlike među pojedincima, i koje pojedinci biraju, nego su povijesno uvjetovane i naslijeđene (što ne znači da ih se pojedinci ne mogu, mada ne olako, jednostavno i jednokratno, »osloboditi«). Paralelno, u suvremenim društvima postoje (zapravo sve više nastaju) grupe čiji članovi, barem djelomično, participiraju u široj općoj kulturi glavnoga društvenog toka, ali se od dominantne većine razlikuju posebnim pogledima, vjerovanjima i životnim praksama. Tu se misli na ljude s tjelesnim nedostacima, homoseksualce, lezbijke, razne grupe s nekonvencionalnim životnim stilovima ili obiteljskim obrascima, ali i na potencijalno mnoge druge grupe koje razvijaju neki svoj posebni identitet ili ih većina doživljava »drugačijima«. Riječ je o *subkulturnoj* različitosti (Parekh, 2000: 2–4). Napokon, neki dijelovi društva razvijaju kritičnost spram dominantnih društvenih orijentacija i zagovaraju nove *perspektive* (feministički, zeleni i vjerski pokreti), pa se i oni u širem smislu ubrajaju među »različite«. Sve se te grupe po nečemu više ili manje razlikuju od vladajućih kulturnih obrazaca dominantnoga društva, ili ih ono ne priznaje te odbacuje. Unatoč međusobnim velikim razlikama one dijele zajednički otpor homogenizirajućem i asimilirajućem pritisku glavnoga društvenog toka temeljenom na vjerovanju da postoji samo jedan korektan, istinski i normalan način razumijevanja i strukturiranja relevantnih područja društvenoga života. Sve one na razne načine nastoje steći društveno priznanje svojih zasebnih (sub)identiteta smatrajući ih poticajnim za osobni razvitak svojih »članova«. Dok prihvaćanje razlika traži zakonske promjene, njihovo poštovanje pretpostavlja promjene u stavovima i mišljenjima ljudi (Mesić, 2006: 37).

Mada se o (kulturnim) različitostima uglavnom govori u sklopu rasprava o multikulturalizmu, interkulturalizmu i politici priznavanja, posljednjih desetljeća ustanovljen je korpus literature koji se označuje i kao teorija različitosti (Andrew, 2003: 42). Među istaknute teoretičare ubrajaju se Iris Marion Young, Anne Phillips, Bonnie Honing, William Connolly i Judith Butler.

MULTIKULTURALNOST SUVREMENIH DRUŠTAVA

Tvrdnja da je većina suvremenih društva pluralistička ili (kulturno) različita² po svojoj sociodemografskoj strukturi, postala je opće mjesto znanstvene i javne retorike. Do sredine prošloga stoljeća vladalo je uvjerenje da zapadnoeuropska društva

² Za nas je pojam različitosti ovdje *terminus technicus*, kojim označujemo određene razlike među grupama ljudi, koje počivaju prvo na kulturi, pa govorimo o kulturnim različitostima, a potom na nekim aspektima identiteta, vrednota, životnih stilova i orijentacija. Termin razlike upotrebljavamo u još širem smislu, koji uključuje i različitosti, ali i sve druge aspekte posebnosti među pojedincima i grupama (visoki *versus* niski, mladi *versus* stari, ruralni *versus* urbani i tako u beskonačnost).

postaju kulturno sve homogenija, što je odgovaralo tradicionalnom duhu nacionalne države, i da se po tome bitno razlikuju od imigracijskih društava Novoga svijeta (SAD, Kanada i Australija), koja u etno/rasnom odnosno kulturnom smislu postaju heterogenija, zahvaljujući sve raznovrsnijim imigracijskim tokovima. Doduše u društvima Staroga svijeta opstale su ukorijenjene i stabilne nacionalne manjine, ali su one dobro integrirane, za razliku od »fluidnih« i »pokretljivih« etničkih grupa Novoga svijeta (Walzer, 1982; Glazer, 1983). Nakon »otkrića« da radni i drugi migranti ostaju trajno i u zapadnoeuropskim zemljama primitka (Castles, 1984), neke od njih nisu se još zadugo mogle i službeno pomiriti s tom činjenicom, posebno SR Njemačka (sve do prijeloma milenija). S druge strane, raspadom federacija na Istoku Europe (SFRJ, Češko-Slovačka, SSSR) novonastale nacionalne države nisu postale etnokulturno homogene. K tome se u srednjoistočnoeuropskim državama priključenjem Europskoj uniji ubrzao proces migracijske tranzicije pretvarajući ih u zemlje primitka migranata. Usklađenje glavnih i manjinskih kulturnih tokova radi boljšega i pravednijega funkcioniranja (kulturno) složenih društava jedno je od središnjih pitanja suvremenoga svijeta.

Čini se da među društvenim istraživačima naveliko vlada uvjerenje da će (kulturna) različitost unutar suvremenih društava u predvidivoj budućnosti i dalje rasti, ponajprije kao posljedica globalizacijskih procesa, osobito međunarodnih migracija (Breugelmans, Vijver i Schalk-Soekar, 2009: 654). Većina istraživača, osobito u Europi, ima u vidu ponajprije različitosti koje dolaze »izvana«, putem novih komunikacijskih tehnologija, ubrzanja i pojeftinjenja međunarodnih putovanja na velike razdaljine. No različitost je također posljedica promjena koje se događaju unutar pojedinih društava pojavom i legitimizacijom novih identiteta, formalnim i neformalnim pravima dodijeljenim manjinama i grupama priznatima po svojim različitostima, i napokon prihvaćanjem različitosti kao društvene vrednote.

U SAD-u su zagovornici multikulturalizma i »afirmativnoga djelovanja«, osim ispravljanja povijesnih nepravdi prema crncima i drugim rasnim (etničkim) manjinama, u »različitosti« na sveučilištima pronašli svoju novu racionalu za reformu euro-amero-centričkoga obrazovanja (Mesić, 1998: 218). U Europi se još od 70-ih godina 20. stoljeća javlja, također ponajprije u obrazovanju, kulturna koncepcija i politika nazvana interkulturalizam (*l'interculturalisme*), često u konceptualnoj oporbi s redukcionističkim shvaćanjem multikulturalizma (Mesić, 2009: 78–79). Interkulturalizam kao dinamičan koncept, koji pokriva evoluirajuće odnose između kulturnih grupa, preuzeo je i UNESCO. U tom smislu definiran je kao »postojanje i pravedna interakcija različitih kultura i mogućnost generiranja zajedničkih kulturnih izraza putem dijaloga i međusobnog poštovanja« (UNESCO, 2005: 5). Kao odgovor na kulturnu različitost (multikulturalnost) svojih članica Europska

unija i njezine institucije promoviraju ideju interkulturalizma i osobito interkulturnoga dijaloga, kako u odnosu na stare, historijske nacionalne manjine tako i na nove imigrantske grupe. Štoviše, Europski parlament proglasio je 2008. »godinom interkulturnoga dijaloga«, s nizom primjerenih programa usmjerenih posebno na kulturu, obrazovanje, religiju, manjine, mlade, migraciju, višejezičnost, medije i radnu okolinu (European Commission, 2007: 3). U širim okvirima od članstva u Europskoj uniji, promotor kulturnih različitosti, pod novijom agendom interkulturnoga dijaloga, jest Vijeće Europe. Ono je objavilo svoj programski dokument *White Paper on Intercultural Dialogue "Living together as equals in dignity"* 2008. s ciljem »objašnjenja kako interkulturni dijalog može pomoći u cijenjenju različitosti, uz održavanje društvene kohezije« (Council of Europe, 2008: 5). Napokon, zaštita nacionalnih manjina i poštovanje njihovih prava sastavni su dio 23. poglavlja u pregovorima Hrvatske o pridruživanju Europskoj uniji.

S druge strane, barem od početka novoga milenija, u Europi se javlja sve oštrija reakcija (dijela) medija, znanstvenika, javnih osoba i političara na multikulturalizam kao promašenu ideologiju i politiku koja je dovela do segregacije i »paralelnih društava« umjesto do integracije kulturno različitih novih useljeničkih manjina (ponajprije muslimana) u europskim (novo)useljeničkim zemljama. Na dramatične negativne promjene u viđenju multikulturalizma naročito su utjecali nemili događaji, za koje se baš multikulturalizam (eksplicitno ili implicitno) smatra odgovornim – spomenimo samo terorističke akcije u New Yorku 2001., Madridu 2004. i Londonu 2005. te ubojstva popularnoga političara Fortuyna 2002. i kontroverznoga filmaša Van Gogha 2004. u Nizozemskoj. U jednoj zemlji za drugom, od Velike Britanije preko Nizozemske do Njemačke, multikulturalizam se proglašava »mrtvim«,³ pri čemu su prve dvije države doista eksperimentirale sa stanovitim »politikama« multikulturalizma, a posljednja se donedavno nije smatrala ni imigracijskim, a kamoli multikulturalnim društvom.

Kad bismo gledali na broj službeno priznatih nacionalnih manjina i etničkih zajednica (22)⁴, Hrvatska bi se, uz Ukrajinu, mogla smatrati jednom od najmultikulturalnijih europskih zemalja (Mesić, 2003: 165–166). No ukupni manjinski korpus

³ Navedeni i drugi događaji koji su imali široki međunarodni odjek te specifični nacionalni konteksti i iskustva s kulturnim različitostima očekivano su mogli djelovati i na stavove građana ili pojedinih sekcija građanstva na kulturne različitosti i državnu politiku spram tih različitosti. Čak se može postaviti pitanje znanstvene (metodološke) relevantnosti longitudinalnih istraživanja u takvim i sličnim slučajevima. Naime moguće je da se neki trend koji bismo mogli očekivati u »normalnom« razvitku stvari iznenada prekine, pa i preokrene neposredno prije neke nove istraživačke serije ili nakon nje. U prvom slučaju nećemo »naći« očekivani »normalni« trend, a u drugom trend koji smo »našli« više nije na djelu neposredno nakon istraživanja.

⁴ Lista priznatih nacionalnih manjina mijenjana je nekoliko puta u državno-pravnim dokumentima Republike Hrvatske od osamostaljenja.

čini relativno skromnih 7,5 posto stanovništva, i on je zapravo prepolovljen prema popisu stanovništva iz 2001. u odnosu na prijeratnu nacionalno-etničku strukturu. Najveći dio toga smanjenja odnosi se na Srbe, čiji je udio s 12,16 pao na 4,58 posto stanovništva Hrvatske. Nijedna druga manjina ne prelazi pola posto. Relativno su brojniji Bošnjaci, Talijani, Mađari, Albanci, Slovenci, Česi i Romi. Broj pripadnika ostalih (Crnogorci, Makedonci, Nijemci, Rusini, Ukrajinci, Rusi, Židovi, Poljaci, Rumunji, Bugari, Turci, Austrijanci i Vlasi) kreće se u rasponu od 12 (dvanaest) do 5000. Sukladno svojoj multietničnosti hrvatsko je društvo i multireligijsko. Ogromna većina stanovništva, ponajprije Hrvata, izjasnila se katolicima (87,83%). Drugu po brojnosti vjersku zajednicu čine pravoslavci (ukupno 5,32%) i treću muslimani (1,28%). Postoje i brojne male vjerske zajednice – protestantske i druge, te smanjena grupa hrvatskih građana (5,21%) koji se ne smatraju religioznima ili se ne identificiraju ni s jednom posebnom religijom (agnostici, ateisti).

ISTRAŽIVANJA KULTURNIH RAZLIČITOSTI

Prve sustavne studije o stavovima građana o kulturnim različitostima, u okviru tada novoga diskursa o multikulturalizmu, provedene su još 70-ih godina 20. stoljeća u Kanadi (Breugelmans, Vijver i Schalk-Soekar, 2009: 656). Predvodio ih je J. Berry (1984), koji je sa svojim kolegama uveo koncept »multikulturalne ideologije«, čije su se temeljne (pret)postavke održale do danas: prvo, kulturna različitost dobra je za društvo, odnosno održavanje kulture se cijeni; drugo, treba postojati podjednako sudjelovanje svih grupa u društvu, i treće, sve grupe spremne su na svoju kulturnu prilagodbu drugim kulturama koje postoje u nekom društvu. Isti istraživači konstruirali su Multikulturalnu ideološku skalu, sastavljenu od deset Likertovih elemenata (po pet u pozitivnom i negativnom smjeru), kojom se »mjeri« odnos prema (kulturnim) različitostima.

Unatoč svojoj višeznačnoj prirodi kulturna različitost danas je društveni fenomen i objekt teoretiziranja, empirijskoga istraživanja i političkoga odlučivanja (Kivisto, 2002). Eurobarometar⁵, između ostaloga, ispituje »otpor multikulturalnom društvu«, koji se indicira ocjenjivanjem tvrdnji kao što su: »za svako društvo je dobro da se sastoji od ljudi različitih rasa, religija ili kultura«, ili »različitost u smislu rase, religije ili kulture pridonosi snazi tvoje zemlje«. Gotovo tri četvrtine (72%) državljana Europske unije vjeruje da ljudi različitoga podrijetla (etničkoga, vjerskoga ili nacionalnoga) obogaćuju kulturni život njihovih zemalja, dok se četvrtina (23%) s time ne slaže. Svaki drugi (49%) ispitanik suglasan je sa stavom da predstavnici

⁵ Eurobarometar je redovito ispitivanje javnoga mnijenja u zemljama Europske unije, na ukupnom uzorku od 27.000 ispitanika od 15 i više godina. Ispitivanje čije nalaze ovdje navodimo provedeno je između 13. i 17. studenoga 2007. u 27 država članica Europske unije.

manjinskih kultura obogaćuju njihovu vlastitu zemlju. Štoviše, svaki četvrti (23%) ističe da oni uvelike (*highly*) obogaćuju kulturni život njihova društva, a samo ih se četvrtina izjašnjava protiv multikulturalizma (Gallup Organization, 2007).

Posebna pozornost posvećuje se mišljenju dominantne kulturne (etničke/nacionalne) većine, jer ono uvelike određuje i politiku neke države prema (kulturnim) različitostima. Tako su ranija ispitivanja odnosa prema multikulturalizmu u Nizozemskoj⁶ pokazala da dominantna većina prihvaća multikulturalizam u manjoj mjeri i manje entuzijastično nego pripadnici kulturnih manjina (Schalk-Soekar i Vijver, 2008: 2156–2158). Demografske varijable, dob i spol, nisu se potvrdile kao prediktor toga odnosa, za razliku od obrazovanja, pri čemu su niže obrazovani postojano odbojniji spram multikulturalizma⁷. U istraživanju Schalk-Soekara i Vijvera (2008: 2158–2171) domaća većina i dalje pruža blagu podršku multikulturalizmu, uz istovremeno slaganje s njegovim nedostacima. Razina obrazovanja pokazala se strogim prediktorom pozitivnih stavova o multikulturalizmu, uključujući međusobne odnose kulturno različitih grupa. Dob je bila prilično postojani negativni prediktor (s objašnjenjem da su mlađi ljudi bolje obrazovani i bliži pluralnom karakteru svoga društva), a spol je malo i nedosljedno utjecao na stavove ispitanika o multikulturalizmu.

Kad je riječ o mladim ljudima, na koje je usmjeren dobar dio ispitivanja u vezi s multikulturalizmom i (kulturnim) različitostima, istraživači uglavnom polaze od pretpostavke da su oni otvoreniji prema društvenim promjenama općenito, pa tako i prema (kulturnoj) pluralizaciji društva i priznavanju različitosti. Istraživanja, ponajprije u europskim društvima, potvrdila su kod mladih, u usporedbi sa starijim ispitanicima, manju razinu predrasuda i netolerancije prema ljudima koji se doživljavaju različitim. Vala i Costa-Lopes (2010: 256–257; 265–268) testirali su tu (hipo)tezu o tolerantnijim stavovima mladih (15–24 godine) prema različitostima na dvije poznate serije međunarodnih anketiranja (*World Values Survey – 1999/2000* i *European Social Survey – 1/2002*). Pritom su autori ustanovili konceptualnu distinkciju između dvije dimenzije odnosa spram različitosti. Prva se tiče reakcije mladih na grupe percipirane »različitim«, stigmatiziranim i inferiornim, a druga načelnoga odnosa prema različitosti kao društvenoj vrijednosti (*asset*). Analizom rezultata is-

⁶ Nizozemska je zanimljiva kad je riječ o odnosu njezinih građana prema multikulturalizmu (kulturnim različitostima i politici prema njima) barem iz tri razloga: prvo, jer je jedna od zemalja koja je postala kulturno složenija zahvaljujući suvremenim imigracijama, drugo, jer je multikulturalizam bio prihvaćen na državnoj razini, i treće, jer je doživjela nemile događaje, koji su u medijima i političkoj retorici povezani s multikulturalizmom, što je izazvalo žestoki protuudar na multikulturalizam.

⁷ Kako društvenoidentitetska teorija tako i realistička grupnokonfliktna teorija (Taylor i Moghaddam, 1994) predviđaju da se niže obrazovani mogu osjećati ugroženijima od imigranata jer se često moraju s njima natjecati oko rijetkih resursa (zaposlenje, stanovanje, obrazovanje).

pitivanja u 65 zemalja svijeta hipoteza o većoj tolerantnosti mladih prema »različitim« konzistentno je potvrđena za sve zemlje i regije osim za Subsaharsku Afriku (što je ostalo neobjašnjeno).

Noviji napadi na multikulturalizam, pa i njegovo odbacivanje vjerojatno su, više ili manje, utjecali na odnos dominantne većine prema kulturnim različitostima u pojedinim zemljama. Neke studije i rasprave upućuju da je ipak ponajprije riječ o »krizi percepcije« multikulturalizma (Vertovec i Wessendorf, 2009: 7, 23–24), koji se prvo reducira na jedinstvenu ideologiju koja (tobože) zastupa »kulturni relativizam«, koji (nužno) vodi u dekonstrukciju moderne (nacionalne) političke zajednice. Autor primjećuje da komentatori protuudara na multikulturalizam nisu, zapravo, dokazali značajan zaokret protiv multikulturalnih politika u javnome mnijenju pojedinih zemalja, mada su navedeni događaji izazvali stanovitu nesigurnost i dezorijentaciju ljudi. Tako je istraživanje javnoga mnijenja BBC/MORI, samo mjesec dana nakon eksplozija bombi u Londonu 2005., ustanovilo »zbnjenost oko multikulturalizma«. U istom ispitivanju 58 posto ispitanika složilo se s opcijom da se »ljudi koji su došli živjeti u Britaniju trebaju prilagoditi britanskim vrednotama i tradicijama«, ali ih je nešto više (62%) i dalje smatralo da »multikulturalizam Britaniju čini boljom zemljom«, a samo 21 posto izjasnio se za »ukidanje multikulturalizma« jer je to bila pogrešna politika.

TEMA I METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

U svojem istraživanju različitosti nastojali smo indicirati ne samo stavove⁸ prema kulturnim različitostima (nacionalnim, vjerskim i jezičnim manjinama u Republici Hrvatskoj) nego i prema drugim društveno sve relevantnijim različitostima: rodu, osobama s tjelesnim nedostacima, seksualnim orijentacijama te braniteljima. U ovome se radu međutim bavimo samo pitanjima vezanim uz nacionalne manjine i vjere te (normativni) odnos države prema manjinama.

Terensko empirijsko istraživanje, čije djelomične nalaze ovdje podastiremo, provedeno je metodom osobnog intervjua u kućanstvu ispitanika u okviru omnibus istraživanja agencije Ipsos Puls⁹. Intervju su provodili za tu svrhu osposobljeni anketari. Ispitano je tisuću građana Republike Hrvatske starijih od petnaest godina, slučajno izabranih u uzorak uz njegovo dvostupanjnsko stratificiranje. Prvo su ispi-

⁸ Polazimo od uopćene definicije po kojoj su stavovi »nepovoljne ili povoljne ocjene objekata u našem socijalnom svijetu« te oni pogađaju način na koji doživljavamo svijet i kako se u njemu ponašamo (Maio i sur., 2010: 261).

⁹ U omnibus ispitivanjima prikupljaju se podaci o više različitih tema, često za veći broj različitih naručitelja. Time se snižavaju terenski troškovi svakog istraživanja uključenog u omnibus anketiranje. Svaki naručitelj dobiva odgovore na svoj set pitanja zajedno sa zajedničkim sociodemografskim i drugim obilježjima ispitanika.

tanici odabrani prema regijama (Zagreb i okolica, Sjeverna Hrvatska, Slavonija, Lika i Banovina, Istra, Gorski kotar i Primorje te Dalmacija), potom je svaki regionalni poduzorak stratificiran prema veličini naselja (grupiranih u četiri kategorije: do 2000 stanovnika, od 2000 do 10.000, od 10.000 do 100.000 te preko 100.000 stanovnika) te su na kraju u svaki stratum slučajno odabrana naselja. Unutar svakog naselja odabrane su početne točke (adrese) od kojih je kretao izbor kućanstava metodom *random walk*. Unutar odabranoga kućanstva anketar je prema detaljnim uputama birao ispitanika, ovisno o njegovim sociodemografskim obilježjima. Stopa odbijanja sudjelovanja u istraživanju bila je četrdesetak posto, zbog čega je konačna struktura uzorka prema dobi i stupnju obrazovanja značajno odstupala od strukture ukupne populacije. Ta su odstupanja otklonjena metodom poststratifikacije, odnosno uravnoteženjem uzorka. Budući da je posrijedi bilo omnibus istraživanje, u kojem su obrađivane različite teme (od potrošačkih navika do političkih preferencija), nema osnove za pretpostavku da su razlozi odbijanja povezani s predmetom ovog istraživanja (o tome vidi više u Brajdić Vuković i Bagić, 2004).

Instrument za mjerenje stavova o kulturnim i ostalim društvenim različitostima sastojao se od 39 varijabli grupiranih u osam pitanja, kojima su dodani podaci o sociodemografskim obilježjima ispitanika (politička orijentacija, religioznost, pripadnost nacionalnim manjinama, obrazovanje oca i majke, spol, dob, stupanj obrazovanja itd.). Ključno se pitanje sastojalo od dvadeset tvrdnji (pozitivnih i negativnih) o kulturnim i drugim grupama koje se prepoznaju kao različite u hrvatskome društvu. Ponuđeni su odgovori s dva stupnja slaganja ili neslaganja, bez neutralne pozicije, da bi se smanjila tendencija izbjegavanja odgovora na društveno osjetljiva pitanja.

Analiza glavnih komponenti upućuje na grupiranje stavova o društvenim različitostima u pet relativno nezavisnih dimenzija, koje zajednički tumače 58,2% ukupne varijance. Kako se jedna dimenzija nije odnosila na stavove o kulturnim i drugim društvenim različitostima, nego na odnos građana prema članstvu Hrvatske u Europskoj uniji, nju smo ispustili iz daljnje analize u ovom članku. Konstruirali smo skale Likertova tipa. Prvu, sastavljenu od osam čestica (vidi tablicu 3), nazvali smo *skalom kulturne isključivosti*. Cronbachov alpha koeficijent na razini od 0,81 govori o njezinoj visokoj unutarnjoj konzistenciji. Druga skala, s relativno visokim alpha koeficijentom (0,69), u koju su uključene samo tri čestice, izražava stavove čiji kompleks možemo označiti kao *Hrvatska – kulturno otvoreno društvo*. U ovom radu analiziramo rezultate dobivene na tim dvjema skalama te na ostalim pitanjima u upitniku.¹⁰

¹⁰ Preostalim dvjema skalama mjeri se odnos prema (subkulturnim) različitostima zasnovanim na rodu i seksualnoj orijentaciji. Prvu, sastavljenu od pet čestica, visoke unutarnje konzistentnosti (0,76), nazvali smo *skala rodne ravnopravnosti*. Odnos prema manjini s obzirom na neheteroseksualnu

NALAZI I RASPRAVA

U tablici 1 nalazimo odgovore ispitanika na dva međusobno povezana pitanja o kulturnoj različitosti u Hrvatskoj. Jedno se odnosilo na nacionalno-etničke manjine, a drugo na vjerske zajednice u Hrvatskoj. Od ispitanika se tražilo da ocijene je li postojanje nacionalnih ili etničkih odnosno vjerskih manjina koje, stjecajem povijesnih i društvenih okolnosti, žive u Hrvatskoj dobro ili loše za zemlju. Mada se ta pitanja odnose na uopćeni stav o (ne)prihvatanju nacionalnih i vjerskih manjina, rezultati su ipak pomalo neočekivani.

Naime na oba pitanja dobili smo relativno visoki postotak (54%) ukupnih pozitivnih stavova – zbroj onih koji smatraju da je to *jako* (22%) i *uglavnom* (32%) dobro za Hrvatsku.¹¹ No čak i neutralna pozicija – da kulturna heterogenost nije ni dobra ni loša – može se smatrati izrazom pomirenja s povijesno određenim stanjem etničko-vjerske strukture hrvatskoga društva.

Tablica 1: Stavovi spram etničke i vjerske heterogenosti Hrvatske¹²

Table 1: Attitudes toward ethnic and religious heterogeneity of Croatia

	Etnička heterogenost	Vjerska heterogenost
To je jako dobro za Hrvatsku	21,6%	21,6%
To je uglavnom dobro za Hrvatsku	32,5%	31,8%
To nije ni dobro ni loše za Hrvatsku	30,9%	31,8%
To je uglavnom loše za Hrvatsku	5,9%	6,0%
To je jako loše za Hrvatsku	2,0%	1,6%
Ne zna/Bez odgovora	7,1%	7,2%

Gledajući dinamički međutim, ljudi s neutralnim stavovima, čak i ako je posrijedi socijalni konformizam, opredijelit će se, prije ili poslije, za jednu od suprotstavljenih strana, bilo zbog zaoštrenih društvenih odnosa u vezi s različitostima ili zbog

orijentaciju mjereno je samo dvjema blisko povezanim česticama (0,81) i ona izražava *priznavanje prava homoseksualnih osoba*.

¹¹ Vrlo visoka korelacija ($r = 0,88$; $p < 0,01$) stava o etničkoj i stava o vjerskoj heterogenosti Hrvatske potvrđuje vrlo tijesnu povezanost tih dviju dimenzija kulturne različitosti na našim prostorima.

¹² Postavljena su dva odvojena pitanja sa sljedećom formulacijom: U Hrvatskoj, stjecajem povijesnih i političkih okolnosti, uz Hrvate žive i pripadnici drugih nacionalnih i etničkih manjina/uz katolike žive i pripadnici drugih vjera (pravoslavne, islamske, protestantske, židovske). Je li to stanje dobro ili loše za Hrvatsku?

novih saznanja i usvajanja novih vrednota koje će im pružiti jasniju orijentaciju u zauzimanju određenoga stava. Svaka politika prema različitostima, osobito u zakonodavnoj i obrazovnoj sferi, treba voditi računa o građanima koje tek treba uvjeriti u svoju ispravnost, naročito kada je njihov broj toliko velik. Po našem sudu, nalaz o gotovo svakom trećem građaninu bez jasnoga stava prema ulozi manjina u hrvatskome društvu između ostaloga upućuje na stanovitu zbuđenost i neodređenost oko većinsko-manjinskih donosa, a možda i socijalni konformizam.

Izrazito visoki postotak slaganja s tvrdnjama na skali *Hrvatska – kulturno otvoreno društvo* odgovara niskoj razini kulturne isključivosti, i također u pozitivnom smjeru nadilazi naša očekivanja. Tako čak 91 posto ispitanika smatra da Hrvatska treba biti kulturno otvoreno i tolerantno društvo. To jest načelan stav, ali eminentno liberalnodemokratske provenijencije. On znatno odudara od drugih nalaza o vrijednosnim orijentacijama u hrvatskom društvu, pa i od otvorenoga iskazivanja stavova o kulturnoj isključivosti dijela sudionika nedavnih javnih prosvjeda.

Tablica 2: Frekvencije i deskriptivna statistika za tvrdnje iz skale Hrvatska – kulturno otvoreno društvo

Table 2: Frequencies and descriptive statistics for the statements from the scale Croatia – culturally open society

	Uopće se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem	Ne zna	M	SD
Hrvatska treba biti kulturno otvoreno i tolerantno društvo	1,1%	4,0%	30,1%	60,6%	4,3%	3,6	0,6
Hrvatska se ustavno treba odrediti kao država svih svojih građana bez obzira na nacionalnost	2,3%	5,8%	36,7%	50,0%	5,3%	3,4	0,7
Hrvatska država treba podupirati održavanje i napredak svojih nacionalnih manjina	2,9%	12,6%	46,5%	29,7%	8,2%	3,1	0,8

Druga tvrdnja iz ove skale znatno je konkretnija, ali je rezultat sličan. Stav da *Hrvatsku ustavno treba odrediti kao državu svih svojih građana bez obzira na nacionalnost* bitno se razlikuje od etničkoga načela nacionalne suverenosti. Njega podržava 87 posto ispitanika. Treba međutim imati u vidu da ne znamo koliko tih ispitanika uopće zna kako je točno ustavno određena Hrvatska (i da je konstitutivnost, makar »drugoga reda«, priznata i »pripadnicima autohtonih nacionalnih manjina«) te koliko njih (jasno) razlikuje etničko od građanskoga načela suverenosti.¹³ Zato smo dodali drugi dio stava – »bez obzira na nacionalnost«, da bismo nedvosmisleno razdijelili ta dva načela i pomogli ispitanicima da shvate što ih zapravo pitamo. K tome smo u pitanju upotrijebili futur želeći dodatno naglasiti da Hrvatska ustavno nije tako definirana. Dopuštamo da unatoč tome možda dio ispitanika nije (potpuno) svjestan posljedica toga stava. I napokon, ne samo da hrvatski građani načelno prihvaćaju nacionalne i vjerske manjine kao sastavnice hrvatskoga društva nego i troje od četvero podržava stav o aktivnoj državnoj potpori njihovom održavanju i napretku.¹⁴ Time su, mahom nesvjesno, zauzeli poziciju koja nadilazi konvencionalnu liberalnu politiku »dobrodušne nebrige« spram grupnih vjerskih, etničkih i drugih pripadnosti, što se praktički svodi na toleriranje različitosti, ali ne i državno podupiranje. Stav koji smo ponudili odgovara multikulturalističkoj politici odnosno reformiranom liberalizmu (Kymlicka).

Odnos hrvatskih građana prema kulturnim različitostima pokazuje se, naravno, to složenijim što su pitanja konkretnija i raznovrsnija. Time se ujedno povećavaju razlike u pojedinim stavovima uvjetovane nezavisnim varijablama, kao što je razvidno iz odgovora na skali kulturne isključivosti (tablica 3).¹⁵ U četiri od osam

¹³ Podsjećamo da je Mađarska, pod pritiskom radikalne desnice, iz svoga ustava (ponovno) izbacila nacionalne manjine, određujući se isključivo etnički kao država mađarskoga naroda.

¹⁴ S obzirom na malu varijaciju odgovora (vidljivo i iz malih standardnih devijacija) razumljiv je izostanak značajnih razlika u prihvaćanju tog stava uvjetovanih sociodemografskim obilježjima ispitanika. Statistički značajna razlika prema uobičajenom kriteriju od pet posto rizika zabilježena je samo s obzirom na regije, pri čemu ispitanici iz Istre, Gorskoga kotara i Primorja iskazuju statistički značajno veću sklonost prihvaćanju ove skale od ispitanika iz većine drugih regija (tablica 4). Uz labavljenje kriterija za pouzdanost zaključivanja na deset posto, uočava se statistički značajna razlika još prema spolu i nacionalnoj pripadnosti, pri čemu žene i pripadnici manjina teže češćem prihvaćanju gornjih stavova. Zbog toga sociodemografska obilježja objašnjavaju relativno mali dio ukupne varijance ove skale. Od devet sociodemografskih obilježja koja su uvrštena kao prediktori u regresijsku analizu, samo su se tri pokazala statistički značajnima – spol, stupanj religioznosti i obrazovanje oca (tablica 5). No ta tri kriterija zajedno objašnjavaju zanemarivih dva posto varijance.

¹⁵ Razlike u rezultatima dobivenim na tvrdnjama iz skale kulturne isključivosti i na pitanja o općoj ocjeni kulturne heterogenosti Hrvatske posljedica su i metodološke razlike u formulaciji skala na tim pitanjima. Svoj odnos prema tvrdnjama iz skale kulturne isključivosti ispitanici su mogli iskazati na četverostupanjskoj bipolarnoj skali bez srednje neutralne opcije, dok je na pitanjima o općem odnosu prema kulturnoj heterogenosti ponuđena skala imala pet stupnjeva, uključujući i neutralnu opciju.

tvrdnji na toj skali razlika između postotka onih koji se s njima slažu i onih koji se s njima ne slažu manja je od deset postotnih poena. U preostale četiri tvrdnje razlika je veća, što znači da je slaganje među ispitanicima veće. Te se razlike ogledaju i na prosječnim ocjenama. Četiri tvrdnje oko kojih su ispitanici najviše podijeljeni imaju prosjek oko 2,5 (točno sredina na skali između 1 i 4), dok prosjeci ostalih znatno odstupaju od te vrijednosti.

Tablica 3: Frekvencije i deskriptivna statistika za tvrdnje iz skale kulturne isključivosti

Table 3: Frequencies and descriptive statistics for the statements from the scale of cultural exclusion

	Uopće se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem	Ne zna	M	SD
U svojoj državi Hrvati trebaju imati više prava od pripadnika drugih naroda koji žive u Hrvatskoj	24,2%	19,9%	26,1%	24,0%	5,8%	2,5	1,1
Nacionalne manjine u Hrvatskoj imaju previše prava	20,5%	31,0%	26,6%	12,2%	9,6%	2,3	1,0
Rase biološki trajno dijele narode i kulture, i nije dobro da se miješaju	28,5%	30,9%	19,4%	10,6%	10,6%	2,1	1,0
Ljudi mogu pripadati samo jednoj naciji i kulturi, a ne istodobno dvjema nacijama i kulturama	13,5%	19,5%	28,9%	27,4%	10,7%	2,8	1,0
Ulazak u Europsku uniju ugrožava hrvatski kulturni identitet	19,5%	26,0%	23,6%	18,1%	12,8%	2,5	1,1
Miješanje kultura putem globalizacije i međunarodnih migracija vodi kaosu i kulturnim ratovima	21,0%	31,2%	21,9%	11,8%	14,1%	2,3	1,0

	Uopće se ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Uglavnom se slažem	U potpunosti se slažem	Ne zna	M	SD
Europska unija šteti nacionalnom i kulturnom identitetu članica	18,2%	29,0%	25,6%	13,2%	14,0%	2,4	1,0
Prekograničnim regionalnim povezivanjem u Europskoj uniji zapravo se žele potisnuti nacionalni identiteti	14,0%	32,5%	26,7%	10,0%	16,9%	2,4	0,9

Na tri od četiri tvrdnje kod kojih je slaganje među ispitanicima veće i više od polovine ispitanika zauzima isti osnovni stav rezultati se približavaju dominantno pozitivnim stavovima o općem odnosu prema kulturnoj heterogenosti Hrvatske. Najveće slaganje izraženo je u vezi s tvrdnjom da *rase biološki trajno dijele narode i kulture, i da nije dobro da se miješaju*, s čime se nije složilo približno 60 posto anketiranih građana, a nešto rjeđe nego svaki treći pokazuje sklonost rasnoj isključivosti. Ako imamo u vidu da je koncept rase, posebno u biološkom utemeljenju, službena znanost odbacila u cijelome svijetu, onda se i ta trećina pozitivnih odgovora može smatrati relativno visokim i zabrinjavajućim postotkom.

Gotovo identični rezultat slaganja dobili smo na složenijoj ali aktualnijoj tvrdnji da *miješanje kultura zbog globalizacije i migracija nužno dovodi do kaosa i kulturnih ratova*, dok je neslaganje nešto manje (oko 52%). Isto toliko anketiranih (52%) odbija tvrdnju da *nacionalne manjine u Hrvatskoj imaju previše prava*, ali više od trećine (39%) dijeli takvo mišljenje. Ukratko, analizirani stavovi sugeriraju dominantnu kulturnu otvorenost, dok rezultati na drugim tvrdnjama konstruiranim oko raznih aspekata različitosti (znatno) odstupaju od takve orijentacije.

To što se 56 posto naših ispitanika slaže sa stavom da *ljudi mogu pripadati samo jednoj naciji i kulturi, a ne istodobno dvjema nacijama i kulturama*, a svaki ga treći odbacuje, može se doimati »slabim rezultatom« iz perspektive kulturne otvorenosti odnosno priznavanja različitosti. No samo po sebi to mišljenje o lojalnosti jednoj (svojoj) kulturi i naciji nije nužno isključivo jer ostavlja mogućnost (slobodnoga) opredjeljenja ako se čovjek nađe u kulturno miješanoj situaciji. Ono implicitno jest izraz esencijalističkog shvaćanja kulturnoga i nacionalnoga identiteta, no odgovara iskustvima većine ljudi koji (još) ne žive u postmodernim socijalno-vrijednosnim

prostorima. Postmoderni teoretičari i istraživači društva s pravom upozoravaju na ograničenosti tradicionalnih koncepata pripadanja, ali često u svojoj gorljivosti zanemaruju da novi fluidni i transnacionalni koncepti nisu (olako) primjenljivi na (pred)moderne socijalne prostore.

To što svaki drugi hrvatski građanin smatra *da bi Hrvati u svojoj državi trebali imati više prava od pripadnika drugih naroda* svakako nije u skladu s gornjim nalazima o civilnom određenju države, o pozitivnoj ocjeni etničke heterogenosti hrvatskoga društva i potrebi državne potpore održavanju i napretku nacionalnih manjina. Ključno je, ipak, pitanje što ispitanici misle pod neodređenom sintagmom »više prava« za većinu, a to ne mora značiti zastupanje diskriminacije (pripadnika) manjina, nego prije državnu konstitutivnost. Osim toga ljudi doista mogu zastupati zajedničke načelne stavove o prihvaćanju (kulturnih) različitosti, pravima manjina i druge, a da se razilaze u mišljenjima o konkretnim društvenim rješenjima koja odgovaraju (njihovu) viđenju socijalne pravde. Uostalom, u tome se razilaze i društveni teoretičari, čak i oni koji, u ovom slučaju, zagovaraju multikulturalizam ili politiku priznavanja različitosti. Primjerice dvostruko pravo glasa za pripadnike manjine jedni mogu smatrati stvarnom društvenom jednakošću, a drugi kršenjem temeljnih liberalnodemokratskih načela jednakosti pred zakonom svakoga pojedinca (neovisno o, u ovom slučaju, etničnosti).

Odnos prema kulturnim različitostima svoj izraz može naći i kad je riječ o znatno složenijim pitanjima, kao što je stav prema ulasku Hrvatske u Europsku uniju. Nas su posebno zanimali »kulturološki« razlozi euroskepticizma, koji je, uostalom, legitiman stav (ili, bolje, korpus stavova) europskih građana, osobito iz gledišta nacionalnoga kulturnoga identiteta (posebice malih naroda).¹⁶ K tome, u nas postoje snažne, moćne i utjecajne društvene snage, uključujući Crkvu, koje stalno (pre) naglašavaju opasnosti (europske i druge) za opstojnost autentične hrvatske kulture (ma što ona značila, jer se danas čini konceptualno neizvedivim da se zasebnost bilo koje kulture konačno odredi). Stoga ne iznenađuje naš nalaz da oko 42 posto građana izražava bojazan da ulazak u Europsku uniju ugrožava hrvatski kulturni identitet, što je sukladno stavu (39%) da Europska unija općenito *šteti nacionalnim i kulturnim identitetima članica*, dok približno isti postotak (37%) opasnost za nacionalni identitet prepoznaje i u prekograničnoj suradnji europskih regija.

¹⁶ Prema nalazima Eurobarometra 54.1 iz 2000. godine, strah od »gubitka našega nacionalnoga identiteta i kulture« kretao se u pojedinim članicama Europske unije od 38,1% u Italiji i 42,1% u Belgiji do 66,5% u Sjevernoj Irskoj i 65,5% u Grčkoj, a prosječna vrijednost tada je dosegala gotovo polovinu (48%) stanovnika Europske unije. Važno je međutim istaknuti da izrazita većina istih tih ispitanika nije mislila da je članstvo njihove zemlje u Europskoj uniji »loša stvar« (McLaren, 2004: 897–898).

Kada se na temelju navedenih tvrdnji konstruira aditivna skala¹⁷, izlazi da se nešto više od polovine (55%) ispitanika kreće oko vrijednosti ispod 2,5, a to je srednja vrijednost na skali između 1 i 4 i označuje granicu između onih koji su skloni odbijanju kulturne isključivosti i onih koji zauzimaju kulturno isključive stavove; dok se iznad vrijednosti od 2,5 posto nalazi oko 41 posto anketiranih. Neupitno odbacivanje kulturne isključivosti pokazuju oni čija je vrijednost na toj skali jednaka ili manja od 2, a takvih je otprilike trećina¹⁸. S druge strane, tek petina građana zasigurno je sklona kulturnoj isključivosti (s vrijednosti na skali 3 ili više).

Veću sklonost kulturnoj isključivosti pokazuju muškarci nego žene; niže i srednje obrazovani nego visokoobrazovani; mještani manjih naselja nego mještani većih gradova (10.000 i više stanovnika); stanovništvo Slavonije, Like i Banovine te Dalmacije nego stanovništvo Sjeverne Hrvatske te Istre, Gorskoga kotara i Primorja; i napokon etnički Hrvati u odnosu na pripadnike nacionalnih manjina (tablica 4). Među dobnim kategorijama nismo našli statistički značajne razlike, a i korelacija dobi i rezultata na skali kulturne isključivosti izrazito je mala ($r = 0,076$), premda je statistički značajna ($p < 0,05$).

Tablica 4: Razlike u prihvaćanju skala s obzirom na sociodemografska obilježja

Table 4: Differences in the acceptance of scales with regard to socio-demographic characteristics

		Kulturna isključivost		Hrvatska kao kulturno otvoreno društvo	
		N	M	N	M
Ukupno		693	2,38	894	3,37
Spol	Muškarac (1)	351	2,43	433	3,33
	Žena (2)	342	2,33	462	3,40
	<i>t-test</i>	1 > 2 t = 1,95 p = 0,056		1 < 2 t = -1,93 p = 0,055	

¹⁷ Skalu smo dobili zbrajanjem vrijednosti na pojedinim tvrdnjama, pod uvjetom da je ispitanik dao odgovor na sve, te dijeljenjem toga zbroja s ukupnim brojem tvrdnji. Oko sedamdeset posto ispitanika dalo je odgovore na sve tvrdnje iz te skale, i oni su uzeti u obzir u daljnjoj analizi.

¹⁸ Od onih za koje je bilo moguće izračunati vrijednost na aditivnoj skali.

		Kulturna isključivost		Hrvatska kao kulturno otvoreno društvo	
		N	M	N	M
Ukupno		693	2,38	894	3,37
Dob	15–24	102	2,33	144	3,34
	25–44	236	2,36	274	3,36
	45–59	149	2,36	202	3,38
	60+	206	2,44	274	3,39
	<i>F-test</i>	F = 0,91 p = 0,44		F = 0,29 p = 0,83	
Obrazovanje	Osnovna škola (1)	244	2,45	351	3,39
	Srednja škola (2)	350	2,40	430	3,33
	Viša škola ili fakultet (3)	100	2,16	114	3,44
	<i>F-test</i>	1,2 > 3 F = 7,04 p < 0,01		F = 2,30 p = 0,101	
Veličina naselja	Do 10.000 stanovnika (1)	373	2,45	519	3,36
	Preko 10.000 stanovnika (2)	320	2,30	376	3,39
	<i>t-test</i>	1 > 2 t = 3,02 p < 0,01		t = -0,96 p = 0,34	
Regija	Zagreb i okolica (1)	198	2,32	227	3,34
	Sjeverna Hrvatska (2)	112	2,25	159	3,35
	Slavonija (3)	136	2,52	159	3,37
	Lika i Banovina (4)	62	2,51	80	3,35
	Istra, Primorje i Gorski kotar (5)	67	2,14	112	3,58
	Dalmacija (6)	119	2,52	157	3,28
	<i>F-test</i>	2,5 < 3,4,6 F = 5,70 p < 0,01		5 > 1,2,3,6 F = 4,21 p < 0,01	
Nacionalna pripadnost	Nije pripadnik manjine (1)	636	2,41	831	3,36
	Pripadnik manjine (2)	57	2,07	63	3,49
	<i>t-test</i>	1 > 2 t = 3,74 p < 0,01		1 < 2 t = -1,74 p = 0,082	

Iako su dakle utvrđene stanovite razlike s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika, ona su u cjelini slab prediktor njihova odnosa prema kulturnim različitostima. Naime od devet sociodemografskih obilježja uključenih u regresijsku analizu samo su se tri pokazala statistički značajnim prediktorom rezultata na skali kulturne isključivosti: spol, stupanj religioznosti i nacionalna pripadnost. Očekivano, u nas religiozniji ispitanici iskazuju jaču tendenciju kulturne isključivosti, jer se (veća) religioznost interferira s tradicionalnim i konzervativnim vrednotama. Ne samo pojedinačni nego i zajednički doprinos svih triju značajnih prediktora objašnjavanju varijance skale kulturne isključivosti malen je; ukupno objašnjavaju tek šest posto varijance prediktora (tablica 5). Nalaz da sociodemografska obilježja ne objašnjavaju znatan dio varijance stavova prema kulturnim različitostima upućuje na moguće zaključke. Prvo, da se ti stavovi možda ne formiraju primarno zahvaljujući socijalnom porijeklu ili socijalizacijskim učincima primarnih skupina. Drugo, da u istraživanju odnosa prema kulturnim različitostima, zbog izostanka razvijena javnoga diskursa o njima, treba ići u daljnja, šira i dublja ispitivanja. I treće, da pozornost valja obratiti nekim drugim čimbenicima, koji mogu igrati ulogu nezavisnih varijabli u toj problematici, kao što su osobna iskustva i osobno razumijevanje pitanja.

Tablica 5: Linearna regresija sociodemografskih obilježja na skale stavova prema kulturnim različitostima

Table 5: Linear regression of sociodemographic characteristics on the scales of attitudes toward cultural diversities

	Kulturna isključivost		Hrvatska kao kulturno otvoreno društvo	
	Beta	Sig.	Beta	Sig.
Spol (ref.: muški)	0,1	0,01	-0,08	0,04
Dob	-0,02	0,73	0,06	0,22
Obrazovanje	-0,07	0,13	0,01	0,81
Veličina naselja	-0,03	0,51	-0,04	0,28
Religioznost	-0,13	0,00	0,14	0,00
Politička orijentacija (lijevo – desno)	-0,01	0,82	0,03	0,39
Nacionalna pripadnost (ref.: pripadnik manjine)	-0,13	0,00	0,05	0,14
Obrazovanje oca	-0,09	0,21	0,12	0,06

	Kulturna isključivost		Hrvatska kao kulturno otvoreno društvo	
	Beta	Sig.	Beta	Sig.
Obrazovanje majke	-0,02	0,81	-0,07	0,29
R		0,27		0,18
R2		0,07		0,03
Prilagođeni R2		0,06		0,02

Pozitivna diskriminacija, ili afirmativno djelovanje, kako se naziva u SAD-u, neposredno je nastojanje ispravljanja historijske nepravde, pa i otvorene diskriminacije prema rasnim i etničkim manjinama i ženama te drugim deprivilegiranim grupama u nekom društvu. Općenito, provodi se raznim oblicima poticanja većega uključivanja pripadnika društveno zapostavljenih grupa u razne sfere društvenoga života, od gospodarstva preko obrazovanja i kulture do političkoga predstavljanja, s težnjom da se to sudjelovanje u idealnom smislu približi proporciji tih grupa u ukupnom stanovništvu. U Europi je u tom smislu najviše učinjeno, osobito u skandinavskim zemljama, u većem uključivanju žena u politička predstavnička i izvršna tijela. U SAD-u je afirmativno djelovanje započelo poticajima savezne vlade za zapošljavanje pripadnika manjina, a vrhunac doseglo uvođenjem upisnih kvota za rasno-etničke grupe. No one su ubrzo izazvale velike kontroverzije, čak i među zagovornicima multikulturalizma u SAD-u (Mesić, 2006: 357–372). U nas je nedavno obnovljen zahtjev star više od desetljeća za dvostruko pravo glasa za pripadnike nacionalnih manjina (jedan glas za manjinske liste i jedan za opću izbornu listu), što jest eminentno pitanje pozitivne diskriminacije, ali je, kao i prvi put, izostala šira javna rasprava. Manje je poznato da je Ustavni sud Republike Hrvatske 2001. dao tumačenje da pozitivna diskriminacija i kolektivna prava manjina ne narušavaju, nego upravo reafirmiraju stvarnu jednakost državljana (Mesić, 2003: 170).

Naši rezultati pokazuju (tablica 6) da izrazita većina građana podržava pozitivnu diskriminaciju kulturno nespecifičnih marginaliziranih grupa (osobe s invaliditetom, samohrane majke, siromašni) te žena i branitelja (koji su se očito konstituirali u hrvatskom društvu u posebnu identitetsku grupu sa svojim priznatim pravima i zahtjevima). Za njih prednost pri zapošljavanju podržava od 86 do 67 posto ispitanika, odnosno od 80 do 66 posto pri političkom predstavljanju. Premda znatno niža, uvjereni smo da je spremnost za prihvaćanje pozitivne diskriminacije pripadnika nacionalnih manjina (čiju većinu čine Srbi) na razini od 42 posto za zapošljavanje i 49 posto za političko predstavljanje relativno visoka, ne samo prema drugim zemljama u okruženju.

Ističemo da nije riječ o priznavanju jednakosti pripadnicima manjina, nego upravo posebnih prava da bi im se izjednačile stvarne prilike u društvu. Najmanji broj ispitanika spreman je podržati pozitivnu diskriminaciju osoba homoseksualne orijentacije – tek 23 posto kod zapošljavanja i 27 kod političkog predstavljanja.¹⁹

Tablica 6: Prihvatljivost pozitivne diskriminacije prema pojedinim društvenim grupama²⁰

Table 6: Acceptability of positive discrimination towards certain social groups

	Zapošljavanje	Političko predstavljanje
Osobe s invaliditetom	86%	80%
Samohrane majke	82%	73%
Siromašni	71%	66%
Branitelji	68%	67%
Žene	67%	79%
Pripadnici nacionalnih manjina	42%	49%
Homoseksualne osobe	23%	27%

Pozitivnoj diskriminaciji u zapošljavanju pripadnika nacionalnih manjina sklonije su žene nego muškarci; mladi u dobi do 24 godine u odnosu na ostale, a pogotovo ispitanike u srednjoj dobi; ispitanici sa završenom osnovnom školom u odnosu na one sa srednjom i pogotovo visokom; ispitanici iz naselja do 10.000 stanovnika u odnosu na one iz većih naselja; ispitanici iz manje razvijenih regija (Slavonija, Sjeverna Hrvatska te Lika i Banovina) u odnosu na ispitanike iz razvijenijih regija (Zagreb i okolica, Istra, Gorski kotar i Primorje te Dalmacija); pripadnici nacionalnih manjina u odnosu na etničke Hrvate. Sličan obrazac razlika pojavljuje se i na

¹⁹ Postojani nalaz istraživanja o afirmativnom djelovanju u SAD-u jest da oni koji nemaju koristi od njega smatraju da nije pošteno (Smith, Brief i Collela, 2010). Usto su brojne studije pokazale da stavovi prema afirmativnom djelovanju variraju s obzirom na to kako je ta politika uokvirena, prikazana i percipirana. Istraživači su također našli da ciljna grupa afirmativnoga djelovanja utječe na razinu podrške stanovništva. Podršku daleko lakše dobivaju ljudi s tjelesnim teškoćama nego manjine. U jednoj studiji tri puta više ispitanika odobrilo je vladinu pomoć za žene nego onu za crnce, za čiju se pomoć izjasnilo samo dvadeset posto ispitanika (Schmukler i sur., 2010: 460–461).

²⁰ Postavljena su dva pitanja: Treba li pripadnicima pojedinih od navedenih grupa dati prednost pri zapošljavanju na radnim mjestima i rukovodećim poslovima na kojima su manje zastupljeni od svog udjela u stanovništvu, ako imaju jednake kvalifikacije kao drugi kandidati?; Treba li u Hrvatskoj povećati zastupljenost pripadnika svake od sljedećih grupa u političkim tijelima u kojima su do sada bili manje zastupljeni od svoga udjela u stanovništvu?

pitanju političkog predstavljanja (tablica 7).

Tablica 7: Prihvatanje pozitivne diskriminacije nacionalnih manjina prema sociodemografskim obilježjima

Table 7: Acceptability of positive discrimination of national minorities according to sociodemographic characteristics

		Zapošljavanje	Političko predstavljanje
Ukupno		41,8%	48,7%
Spol	Muškarac	39,2%	48,7%
	Žena	44,2%	48,7%
	χ^2 -test	$\chi^2 = 2,6$ p = 0,11	$\chi^2 = 0,0$ p = 0,99
Dob	15–24	50,5%	54,8%
	25–44	37,8%	46,1%
	45–59	39,9%	44,3%
	60+	42,5%	51,2%
	χ^2 -test	$\chi^2 = 7,6$ p = 0,055	$\chi^2 = 5,8$ p = 0,12
Obrazovanje	Osnovna škola	48,7%	53,9%
	Srednja škola	38,3%	44,9%
	Viša škola ili fakultet	32,0%	45,9%
	χ^2 -test	$\chi^2 = 15,23$ p < 0,01	$\chi^2 = 7,55$ p < 0,05
Veličina naselja	Do 10.000 stanovnika	48,0%	52,3%
	Preko 10.000 stanovnika	33,2%	43,7%
	χ^2 -test	$\chi^2 = 22,1$ p < 0,01	$\chi^2 = 6,9$ p < 0,01
Regija	Zagreb i okolica	28,6%	38,1%
	Sjeverna Hrvatska	57,3%	53,3%
	Slavonija	51,4%	53,2%
	Lika i Banovina	62,2%	73,7%
	Istra, Primorje i Gorski kotar	37,2%	56,1%
	Dalmacija	29,0%	37,8%
	χ^2 -test	$\chi^2 = 70,1$ p < 0,01	$\chi^2 = 47,7$ p < 0,01

		Zapošljavanje	Političko predstavlanje
Ukupno		41,8%	48,7%
Nacionalna pripadnost	Nije pripadnik manjine	40,2%	46,7%
	Pripadnik manjine	62,2%	74,2%
χ^2 -test		$\chi^2 = 12,8$ p < 0,01	$\chi^2 = 19,7$ p < 0,01

Kad se razlike u stavovima prema pozitivnoj diskriminaciji usporede s (ne)prihvatanjem tvrdnji na skali kulturne isključivosti, pokazuju se neki, barem na prvi pogled, paradoksalni obrati. Tako su visokoobrazovani ispitanici očekivano manje kulturno isključivi nego niže obrazovani, dok je u odnosu na pozitivnu diskriminaciju tendencija upravo obrnuta. Slični se obrazac ponavlja i s regionalnim porijeklom ispitanika. Stanovnici Istre, Primorja i Gorskoga kotara na obje skale koje »mjere« kulturnu isključivost iskazuju u prosjeku kulturno tolerantnije stavove od stanovnika drugih regija, posebice Slavonije te Like i Banovine, a istodobno su ovi posljednji skloniji pozitivnoj diskriminaciji. I napokon, slična inverzija javlja se i s obzirom na veličinu naselja, tako da su kulturno otvoreniji mještani većih gradova manje skloni pozitivnoj diskriminaciji.

Moguće su, naravno, četiri kombinacije dviju vrsta ispitivanih stavova. Ako na jednu os postavimo stavove prema kulturnim različitostima, koji indiciraju kulturnu uključivost naspram kulturne isključivosti, a na drugu prihvaćanje ili odbijanje pozitivne diskriminacije, njihovim križanjem dobivamo četiri idealna tipa, čiji smo smisao pokušali približno označiti odgovarajućim terminima (tablica 8). Prva kombinacija povezuje podupiranje pozitivne diskriminacije i priznavanje kulturnih različitosti. Takav kompleks stavova blizak je politici priznavanja ili multikulturalizmu i tako se može označiti. Kulturne različitosti iz te perspektive doživljavaju se kao bogatstvo jednoga društva ili se, u najmanju ruku, priznaju njihova legitimnost i osnova za posebna (grupna) prava. Pozitivnom diskriminacijom deprivilegiranih i marginaliziranih grupa ispravljaju se povijesne nepravde i izjednačuju prilike njihovih pripadnika za uspjeh u društvu. Suprotna pozicija, koja je izazvala multikulturalizam kao suprotstavljenu reakciju, jest *monokulturalizam*. On počiva na težnji kulturnoj (nacionalnoj) homogenosti, kao »prirodnom stanju« ljudskih zajednica. Pokušaji miješanja kultura vode »kulturnim« i vojnim ratovima. Postoji samo jedan autentični kulturni (nacionalni) način »dobroga života«, pa nisu dobrodošle ne samo kulturno različite manjine nego ni primjerice seksualno neortodoksne grupe unutar vlastitoga naroda. Pozitivna diskriminacija može na primjer biti prihvatljiva samo za siromašne ili obitelji s više djece, jer briga o njima upravo jača konzerva-

tivne vrednote i homogenost naroda, odnosno, u hrvatskom slučaju, i branitelja, zbog ratnih zasluga za »stvaranje hrvatske države«.

Tablica 8: Shematski prikaz idealnih tipova odnosa između pozitivne diskriminacije i kulturne isključivosti

Table 8: Schematic presentation of the ideal types of relationship between positive discrimination and cultural exclusion

		ODNOS PREMA KULTURNOJ RAZLIČITOSTI	
		Priznavanje	Isključivost
POZITIVNA	Da	multikulturalizam	solidarizam
DISKRIMINACIJA	Ne	meritokratizam	monokulturalizam

Preostala dva idealna tipa sazdana su od (prividnih) proturječnosti. Jedna od njih uključuje s jedne strane načelno pozitivno vrednovanje kulturnih različitosti, a s druge negativan odnos prema pozitivnoj diskriminaciji (kulturno različitim grupama). Takvu kombinaciju mogli bismo nazvati *meritokratizmom*. Iz te perspektive kulturne i druge različitosti konstitutivni su dio (post)modernoga društva, pa ako ih i ne slavimo, trebamo ih priznati, jer one mogu dinamizirati društvo, a to je dobro za njegov razvitak. Pripadnici kulturnih (i drugih) deprivilegiranih manjina trebaju imati sva prava kao i članovi većinske i dominantne nacije te, štoviše, uživati posebna kulturna prava (i čak državnu potporu i zaštitu u tom smislu). No njihova grupna zasebnost ne smije biti osnova za privilegiranu redistribuciju društvenih resursa i (političke) moći jer to ide, naravno, na štetu svih drugih (a to su posebno visokoobrazovani pojedinci i razvijenije regije) i nije u skladu s jednakosti svih građana pred zakonom. I, za tu poziciju osobito važno, odbijanje pozitivne diskriminacije može se pravdati upravo time da ona narušava kompetitivnost i kompetentnost te time šteti cijelom društvu, pa i korisnicima pozitivne diskriminacije, koja ih (dodatno) stigmatizira.

Druga (prividna) nekonzistencija javlja se u kombinaciji kulturne isključivosti i istodobne veće sklonosti pozitivnoj diskriminaciji (osobito socijalno, a manje kulturno određenih grupa). No takva je pozicija vrlo racionalna za sve one koji i sami računaju na redistribuciju društvenih resursa i moći, neovisno o tržištu i regularnome (političkom) nadmetanju, a to su svakako niže obrazovani, stanovnici manjih neurbaniziranih naselja i gospodarski zaostalijih regija. Ukratko, riječ je o gubitnicima i onima koji i sami očekuju državnu pomoć, zbog čega će se pozivati na solidarnost, a mi ćemo to označiti u duhu još jednoga -izma – *solidarizam*.

Kada prema tome modelu klasificiramo ispitanike, svaki treći među njima (34%) zastupa *meritokratske* stavove, slijede ih s podjednakim udjelom *monokulturalisti* (26%) i *multikulturalisti* (23%), a najmanje smo tim putem ekstrahirali zagovornike *solidarnosti* (16%).

Tablica 9: Tipovi ispitanika s obzirom na odnos prema pozitivnoj diskriminaciji i kulturnim različitostima²¹

Table 9: Types of respondents due to the attitude toward positive discrimination and cultural diversities

		N	Solidari- zam	Multikul- turalizam	Monokul- turalizam	Merito- kratizam
Ukupno		659	16,4%	23,3%	26,3%	34,0%
Spol	Muškarac	331	16,3%	21,3%	31,3%	31,0%
	Žena	328	16,5%	25,2%	21,2%	37,0%
		<i>χ²-test</i>	<i>χ² = 9,0 p < 0,05</i>			
Dob	15–24	95	20,8%	28,0%	19,2%	32,0%
	25–44	223	15,6%	22,5%	26,5%	35,3%
	45–59	141	12,4%	25,8%	29,7%	32,1%
	60+	201	17,9%	20,2%	27,1%	34,8%
		<i>χ²-test</i>	<i>χ² = 8,2 p = 0,52</i>			
Obrazovanje	Osnovna škola	237	20,6%	25,4%	25,6%	28,3%
	Srednja škola	326	15,3%	22,3%	28,7%	33,7%
	Viša škola ili fakultet	96	9,7%	21,4%	19,9%	49,0%
			<i>χ²-test</i>	<i>χ² = 17,4 p < 0,01</i>		

²¹ Prema tome modelu klasificirano je 66% uzorka. Nisu klasificirani oni ispitanici koji nisu imali vrijednost na aditivnoj skali kulturne isključivosti (jer na jednu ili više tvrdnja nisu dali odgovor) te oni koji su na aditivnoj skali imali vrijednost 2,5. Ispitanici koji su na skali kulturne isključivosti imali vrijednost manju od 2,5 svrstani su za potrebe ove analize u one koji vrednuju kulturne različitosti, a oni koji su imali vrijednost veću od 2,5 u kulturno isključive. U skladu s tim, oni koji su imali vrijednost točno 2,5 nisu mogli biti svrstani ni u jednu skupinu, a takvih je bilo oko pet posto.

		N	Solidari- zam	Multikul- turalizam	Monokul- turalizam	Merito- kratizam
Ukupno		659	16,4%	23,3%	26,3%	34,0%
Veličina naselja	Do 10.000 stanovnika	356	22,6%	24,7%	25,5%	27,2%
	Preko 10.000 stanovnika	303	9,1%	21,6%	27,3%	42,0%
	χ^2 -test		$\chi^2 = 28,6$ p < 0,01			
Regija	Zagreb i okolica	190	11,4%	18,1%	28,3%	42,3%
	Sjeverna Hrvatska	107	18,4%	40,6%	18,9%	22,1%
	Slavonija	131	23,3%	26,5%	24,0%	26,2%
	Lika i Banovina	60	36,3%	29,2%	10,6%	23,9%
	Istra, Primorje i Gorski kotar	64	5,5%	17,8%	24,1%	52,6%
	Dalmacija	108	10,4%	11,4%	42,9%	35,3%
	χ^2 -test		$\chi^2 = 94,4$ p < 0,01			
Nacionalna pripadnost	Nije pripadnik manjine	603	16,5%	21,2%	28,2%	34,1%
	Pripadnik manjine	57	15,2%	45,6%	5,9%	33,3%
	χ^2 -test		$\chi^2 = 23,7$ p < 0,01			

Razlike u zastupljenosti svakog od tih tipova u pojedinim sociodemografskim kategorijama potvrđuju plauzibilnost predloženog modela. Tako je među visokoobrazovanima znatno više *meritokratski* orijentiranih građana nego među niskoobrazovanima (49 naspram 28 posto), dok je obrazovni utjecaj obrnut među *solidaristima* (9,7 i 20,6 posto). No obrazovanje, čini se, igra malu ulogu kod *monokulturalista* (kojih je nešto manje među visokoobrazovanima), a zanemarivu ili nikakvu među *multikulturalistima*. U manjim naseljima znatno je više *solidaristički*, a manje *meritokratski* orijentiranih, a, naravno, u većima je obrnuto. Regionalne razlike također prate taj osnovni trend, s određenim, očekivanim, odstupanjem Dalmacije. U dvjema najrazvijenijim regijama – Zagrebu i okolici te Istri, Primorju i Gorskom

kotaru – značajno je više *meritokrata* nego u ostalim regijama, dok je u Sjevernoj Hrvatskoj, Slavoniji te Lici i Banovini znatno više *solidaristički* nastrojenih osoba u usporedbi s drugim regijama. Što se ostalih tipova tiče, u Sjevernoj Hrvatskoj najviše je *multikulturalistički*, a u Dalmaciji najviše *monokulturalistički* orijentiranih ispitanika (blizu 43%). Primjerenost predloženog modela potvrđuju i razlike između etničkih Hrvata i pripadnika manjina. Naime pripadnike manjina, logično, znatno češće nalazimo u skupini *multikulturalista*, a pripadnike većinskog naroda u skupini *monokulturalista*. U skladu s očekivanjem koje se izvodi iz predložene sheme, nismo našli značajne razlike između *solidarista* i *meritokrata* s obzirom na etničku pripadnost.

Da bi predložena klasifikacija dobila dodatnu potvrdu, potrebno je provjeriti jesu li odgovori ispitanika u skladu s izvedenim očekivanjima u pogledu odnosa konstruiranih tipova prema pozitivnoj diskriminaciji kulturno nespecifičnih marginaliziranih grupa.

Tablica 10: Prosječne vrijednosti na skali sklonosti pozitivnoj diskriminaciji prema tipovima ispitanika²²

Table 10: Average values on the scale of preference to positive discrimination according to types of respondents

	N	M
Solidarnost (1)	108	4,77
Multikulturalizam (2)	153	4,75
Isključivost (3)	173	3,10
Meritokracija (4)	224	2,90
<i>F-test</i>	1,2 > 3,4 F = 105,3 p < 0,01	

Najveću sklonost pozitivnoj diskriminaciji pri zapošljavanju pokazuje skupina *solidaristički* nastrojenih građana, koji na skali sklonosti pozitivnoj diskriminaciji imaju vrijednost 4,8, dok je najmanja vrijednost izračunana za *meritokrate* (2,9) (tablica 10). To drugim riječima znači da *solidaristički* orijentirani ispitanici u prosjeku podržavaju pozitivnu diskriminaciju za gotovo sve skupine koje smo uzeli u obzir²³, a *meritokratski* za tri od pet skupina. Između njih se nalaze preostale dvije

²² Skala je kreirana tako da su izbrojene skupine kojima je ispitanik spreman dati pravo na pozitivnu diskriminaciju pri zapošljavanju.

²³ Uzete su u obzir kulturno i vrijednosno neopterećene marginalizirane skupine: osobe s invalidite-

skupine, koje se međutim međusobno značajno razlikuju. *Multikulturalisti* imaju rezultat gotovo jednak osobama *solidarističke* provenijencije (4,75), dok su *monokulturalisti* bliži *meritokratima* (3,1).

ZAKLJUČAK

Društveni istraživači uvelike se slažu da su gotovo sva suvremena društva kulturno različita, pri čemu ponajprije misle na postojanje indigenih naroda te povijesnih nacionalnih manjina, etničkih i rasnih grupa, ali i na nove kulturno sve raznovrsnije useljeničke zajednice (manjine) u većini razvijenih zemalja, ne samo Novoga svijeta nego i Europe. No postoje i nastaju grupe unutar dominantnih većinskih naroda koje svoj identitet ne grade na zasebnoj kulturi, nego na rodu, seksualnoj orijentaciji, tjelesnim nedostacima, socijalnom statusu i dr. Sve one nastoje steći društveno priznanje svoga načina života. Budući da se očekuje da će društva biti sve više, a ne manje, različita, postavlja se ključno pitanje kako uskladiti interese dominantnih društvenih (nacionalnih) većina s različitim manjinama. Dok prihvaćanje razlika traži zakonske promjene, njihovo poštovanje pretpostavlja promjene u stavovima i mišljenjima ljudi.

Premda se udio nacionalnih manjina prepolovio u vrijeme popisa 2001. u odnosu na predratno stanje, Hrvatska je ostala multinacionalno i multireligijsko, a onda i multikulturalno društvo. S ekonomskim oporavkom i ulaskom u Europsku uniju Hrvatska će ubrzo postati ne samo tranzitno nego i privlačno odredište za migrante iz raznih dijelova siromašnoga svijeta. Stoga će odnos njezinih građana prema kulturnim i drugim različitostima postajati sve važnija društveno-politička i znanstvena tema, i nadamo se da će ovo naše istraživanje pomoći senzibiliziranju javnosti u tom smislu.

U svijetu su, naravno, provedena brojna i raznovrsna istraživanja raznih aspekata problematike (kulturne) različitosti u nacionalnim i međunarodnim komparativnim okvirima. Teško je uspoređivati njihove i naše rezultate iz više razloga. Prvo, nismo naišli na neko slično nacionalno reprezentativno istraživanje koje bi pokrivalo pitanja kulturnih, ali i drugih relevantnih društvenih različitosti. Drugo, korektnost usporedbe, barem sličnih pitanja, otežana je i raznim vremenima i specifičnim situacijama provođenja pojedinih ispitivanja. Treće, konceptualizacija istraživanja te formulacija pitanja i ponuđenih odgovora također variraju.

U ovome radu izvijestili smo o dijelu empirijskih nalaza na reprezentativnom nacionalnom uzorku od tisuću ispitanika, koji se odnose na stavove hrvatskih gra-

tom, samohrane majke, siromašni, branitelji i žene. Nacionalne su manjine isključene jer su one uzete u obzir kod definiranja samih kategorija, a homoseksualne osobe jer je to skupina prema kojoj postoje snažnije emocije te nije tipična skupina kada su u pitanju politike pozitivne diskriminacije, barem u hrvatskom kontekstu.

dana prema kulturnim različitostima u hrvatskome društvu. Unatoč gore navedenim ogradama ustanovili smo dvije bitne poveznice i sličnosti. Prva se odnosi na opću ili prosječnu razinu (ne)prihvatanja multikulturalnosti hrvatskoga društva s ispitivanjima »otpora multikulturalnom društvu« u zemljama članicama Europske unije koje je 2007. proveo Eurobarometar.

Dakle gotovo tri od četiri Europljanina suglasila su se sa stavom da ljudi različitoga etničkoga ili kulturnoga podrijetla obogaćuju njihovu zemlju, dok je svaki četvrti (23%) bio suprotnoga mišljenja. Na prvi pogled hrvatski su građani znatno manje skloni kulturnoj različitosti u svom društvu, jer ih je nešto više od polovine (54%) pozitivno ili vrlo pozitivno odgovorilo na slično pitanje (je li za Hrvatsku dobro da u njoj žive etničke i vjerske manjine). No naši su ispitanici, za razliku od europskih, imali neutralnu poziciju (ni dobro ni loše), koja uvijek omogućuje socijalni konformizam ove ili one provenijencije. S druge strane, naši se građani manje »opiru multikulturalnom društvu«, jer se ukupno tek osam posto izjasnilo da je to loše ili jako loše za zemlju.

Čak i u odnosu prema Europskoj uniji hrvatski su građani (prije presuda Haaškoga suda) pokazali umjereni optimizam. Naime oko 42 posto iskazalo je bojazan da ulazak u Europsku uniju ugrožava hrvatski kulturni identitet. To je nešto manje nego prosječni postotak (48%) izražavanja »straha od gubitka nacionalnoga i kulturnog identiteta«, koji se, prema nalazima Eurobarometra 54.1 iz 2000., u pojedinim članicama Europske unije kretao od 38,1% u Italiji i 42,1% u Belgiji do 66,5% u Sjevernoj Irskoj i 65,5% u Grčkoj.

Druga poveznica sa svjetskim istraživanjima odnosi se na utjecaj nekih demografskih obilježja ispitanika na njihove stavove o kulturnim različitostima. Tako istraživanja u Nizozemskoj, kao i naše, očekivano, pokazuju da dominantna većina prihvaća multikulturalnost u manjoj mjeri i manje entuzijastično nego pripadnici kulturnih manjina. U istim istraživanjima demografske varijable, dob i spol, nisu se potvrdile kao prediktor toga odnosa, za razliku od obrazovanja, pri čemu su niže obrazovani postojano odbojniji spram multikulturalnosti. Mada smo mi utvrdili stanovite razlike s obzirom na sociodemografska obilježja ispitanika, ona su u cjelini i kod nas slab prediktor njihova odnosa prema kulturnim različitostima. Samo su se tri pokazala statistički značajnim prediktorom rezultata na skali kulturne isključivosti: spol, stupanj religioznosti i nacionalna pripadnost.

Naposljetku valja istaknuti da dob naših ispitanika nije djelovala u očekivanom smjeru, kao što je to utvrđeno u velikim svjetskim komparativnim ispitivanjima, naime da mladi u pravilu iskazuju (u gotovo cijelom svijetu, a posebno u Europi) veće prihvatanje kulturnih (i drugih) različitosti u svojim društvima. To što mladi i (visoko) obrazovani hrvatski građani, barem u našem ispitivanju, nisu pokaza-

li veći stupanj prihvaćanja kulturnih različitosti ozbiljno je pitanje za jedno novo istraživanje.

LITERATURA

- ABU-LABAN, Yasmineen i GABRIEL, Christina (2002). *Selling Diversity: Immigration, Multiculturalism, Employment Equity and Globalization*. Peterborough, Ont.: Broadway Press.
- ANDREW, Vincent (2003). »What is different about difference?«, u: Bruce Haddock i Peter Sutch (ur.). *Multiculturalism, Identity and Rights*. London – New York: Routledge, str. 42–60.
- BAGIĆ, Dragan (2004). »Utjecaj odbijanja ankete na valjanost telefonskih predizbornih istraživanja: slučaj parlamentarnih izbora 2003. godine«, *Društvena istraživanja*, god. 13, br. 3, str. 439–461.
- BERRY, John W. (1984). »Multicultural policy in Canada: a social psychological analysis«, *Canadian Journal of Behavioural Science*, god. 16, br. 4, str. 353–370.
- BRAJDIĆ VUKOVIĆ, Marija i BAGIĆ, Dragan (2004). *Motivacijski i emotivni čimbenici povratka izbjeglica u domovinu te prihvaćanja njihovog povratka od strane lokalnog stanovništva – empirijsko istraživanje*. Zagreb: OESS.
- BREUGELMANS, Seger M., VIJVER, Fons J. R. van de i SCHALK-SOEKAR, Saskia G. S. (2009). »Stability of majority attitudes toward multiculturalism in the Netherlands between 1999 and 2007«, *Applied Psychology: an International Review*, god. 58, br. 4, str. 653–671.
- CASTLES, Stephen (1984). *Here for Good: Western Europe's Ethnic Minorities*. London: Pluto Press.
- Council of Europe (2008). *White Paper on Intercultural Dialogue »Living Together as Equals in Dignity«*. Strasbourg, http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Source/Pub_White_Paper/White%20Paper_final_revised_EN.pdf
- COOPER, Davina (2004). *Challenging Diversity, Rethinking Equality and the Value of Difference*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GLAZER, Nathan (1983). *Ethnic Dilemmas: 1964–1982*. Cambridge: Harvard University Press.
- European Commission (2007). *Intercultural dialogue in Europe: Summary* (Flash Eurobarometer, no. 217), http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_217_sum_en.pdf
- GIANI, Matteo (2001). »Multiculturalism, differentiated citizenship, and the problem of self-determination«, u: Fred R. Dallmayr i José M. Rosales (ur.). *Beyond Nationalism?: Sovereignty and Citizenship*. Lanham, MD: Lexington Books, str. 221–240.
- KIVISTO, Peter (2002). *Multiculturalism in a Global Society*. Oxford: Blackwell Publishing.
- KYMLICKA, Will (2003). *Multikulturalno građanstvo*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- MAIO, Gregory R., HADDOCK, Geoffrey, MANSTEAD, Antony S. R. i SPEARS, Russell (2010). »Attitudes and intergroup relations«, u: John F. Dovidio et al. (ur.). *The SAGE Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*. London: SAGE, str. 261–275.
- McLAREN, Lauren M. (2004). »Opposition to European integration and fear of loss of national identity: Debunking a basic assumption regarding hostility to the integration project«, *European Journal of Political Research*, god. 43, br. 6, str. 895–911.

- MESIĆ, Milan (1998). »Da li multikulturalizam tali američki ‘kotao’ za taljenje?«, *Revija za sociologiju*, god. 24, br. 3-4, str. 209–224.
- MESIĆ, Milan (2003). »Europski standardi manjinske zaštite i položaj manjina u Hrvatskoj«, *Revija za sociologiju*, god. 34, br. 3-4, str. 161–177.
- MESIĆ, Milan (2006). *Multikulturalizam: društveni i teorijski izazovi*. Zagreb: Školska knjiga.
- MESIĆ, Milan (2009). »Multicultural world and its challenges«, *Studia Europeia*, god. 54, br. 4, str. 73–92.
- PAREKH, Bhikhu (2000). *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. Basingstoke: Macmillan.
- SCHALK-SOEKAR, Saskia R. G. i VIJVER, Fons J. R. van de (2008). »The Concept of Multiculturalism: a Study Among Dutch Majority Members«, *Journal of Applied Social Psychology*, god. 38, br. 8, str. 2152–2178.
- SMITH, Alexis N., BRIEF, Artur P. i COLLELA, Adrienne (2010). »Bias in Organizations«, u: John F. Dovidio et al. (ur.). *The SAGE Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*. London: SAGE, str. 441–454.
- SCHMUKLER, Kristina R., RASQUIZA, Ana, DIMMIT, Julie i CROSBY, Faye J. (2010). »Public Policy«, u: John F. Dovidio et al. (ur.). *The SAGE Handbook of Prejudice, Stereotyping and Discrimination*. London: SAGE, str. 457–471.
- TAYLOR, Donald M. i MOGHADDAM, Fathali M. (1994). *Theories of Intergroup Relations: International Social Psychological Perspectives*. London: Praeger.
- UNESCO (2005). *Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions*.
- VALA, Jorge i COSTA-LOPES, Rui (2010). »Youth attitudes toward difference and diversity: a cross-national analysis«, *Análise Social*, god. 45, br. 195, str. 255–275.
- VERTOVEC, Steven i WESSENDORF, Susanne (2009). *Assessing the Backlash against Multiculturalism in Europe*. Göttingen: Max-Planck-Institut für Erforschung multireligiöser und multiethnischer Gesellschaften (MMG Working paper 09-04), http://www.mmg.mpg.de/fileadmin/user_upload/documents/wp/WP_09-04_Vertovec-Wessendorf_backlash.pdf
- WALZER, Michael (1982). »Pluralism in political perspective«, u: Michael Walzer et al. *The Politics of Ethnicity*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, str. 1–28.
- WOOD, Peter (2003). *Diversity: The Invention of a Concept*. San Francisco: Encounter Books.

Milan MESIĆ, Dragan BAGIĆ

The Attitudes of Croatian Citizens toward Cultural Diversities

SUMMARY

The paper is based on part of results of a representative national examination of Croatian citizens' attitudes about cultural diversities in Croatian society. A field survey was conducted by using the personal interview method in the respondent's household, within the framework of an omnibus research. By cultural diversities, the authors mean national and religious communities. In this respect, Croatia is culturally a heterogeneous political community like most countries of the contemporary world. Therefore, the relationship of its citizens to cultural and other diversities will become an increasingly important socio-political and scientific topic, and the authors hope that their research will help to sensitize the public in this regard. It was found, unexpectedly, that Croatian citizens in fact offer somewhat weaker "resistance to multicultural society" (as measured by Eurobarometer), since only 8 per cent in total said it was bad or very bad for the country. Namely, almost one in four (23 per cent) Europeans did not agree with the statement that people of different ethnic or cultural backgrounds enrich their countries. Even in relation to the European Union, Croatian respondents expressed moderate optimism, because a fairly smaller number of them (42%) from a comparative European average (48%) believed that joining the European Union threatens national cultural identity. The impact or the lack of impact of socio-demographic characteristics of respondents coincides in part with similar trends in research, for example in the Netherlands. In this research, only three predictors of results on the scale of cultural exclusion turned out to be statistically significant: sex, degree of religiosity and national affiliation. In a great world comparative research project it was established that young people generally showed greater acceptance of cultural (and other) diversities in their societies, and it should be pointed out that age did not act in the expected direction in this research, which the authors found disturbing.

KEY WORDS: diversities, cultural diversities, differences, national minorities, Croatia, positive discrimination, attitudes

Milan MESIĆ, Dragan BAGIĆ

Attitudes des citoyens croates envers des différences culturelles

RÉSUMÉ

L'article se penche sur une partie des résultats d'un sondage national représentatif des attitudes des citoyens de Croatie envers des différences culturelles dans la société croate. L'enquête de terrain a été réalisée par la méthode de l'entretien individuel au domicile de la personne interrogée, dans le cadre d'une étude omnibus. Sous le terme « différences culturelles » les auteurs pensent les minorités nationales et les communautés religieuses. Il ressort de l'enquête que la Croatie forme, à l'instar de la majorité des pays du monde moderne, un ensemble politique culturellement hétérogène. Dans ce contexte, le rapport de ses citoyens

envers les différences de nature culturelle et autre émerge comme une thématique scientifique et sociopolitique d'une importance croissante. Les auteurs ont, d'ailleurs, l'espoir que leur étude contribuera à la sensibilisation de l'opinion publique à ce sujet. En outre, il s'est avéré, contre toute attente, que les citoyens croates manifestent, en réalité, une faible « résistance à la société multiculturelle » (mesurée par l'Eurobaromètre), puisqu'il ressort qu'au total, seuls huit pour cent des personnes interrogées ont dit qu'il était mauvais ou très mauvais pour le pays. En effet, à titre de comparaison, presque un quart (23%) des Européens désapprouve l'assertion selon laquelle les populations d'origine ethnique ou culturelle différente représentent un enrichissement pour leur pays. Par rapport aux résultats des ressortissants de l'Union Européenne, les citoyens croates révèlent même un optimisme modéré étant donné qu'ils sont légèrement moins nombreux (42%) que la moyenne européenne (48%) à estimer que l'adhésion à l'Union Européenne met en péril l'identité culturelle nationale. Par ailleurs, l'influence ou non des caractéristiques sociodémographiques des personnes interrogées coïncide partiellement avec les tendances révélées par des études similaires, par exemple aux Pays-Bas. De fait, seuls trois marqueurs se sont révélés être des éléments prédicteurs des résultats avec un impact statistique significatif sur l'échelle de l'exclusivité culturelle, à savoir le sexe, la religiosité et l'appartenance ethnique. Il convient de souligner que l'âge n'a pas eu l'incidence escomptée, telle qu'établie dans d'autres grandes études comparatives étrangères, d'où il ressort que les tranches jeunes de la population manifestent généralement une tolérance accrue envers des différences culturelles (et autres) dans leur société. Ce constat dans le cas de la Croatie suscite, d'ailleurs, l'inquiétude auprès des auteurs.

MOTS CLÉS : différences, différences culturelles, minorités nationales, Croatie, discrimination positive, attitudes